

BOLVADİN-BÜYÜKKARABAĞ ÇOCUK OYUNLARI*

Yrd. Doç. Dr. Selma SOL*

Kültür zenginliğimizi oluşturan unsurlardan biri olan çocuk oyunları, hem icra edicileri hem de aktarımcıları olan çocuklar tarafından hemen hemen her bölgemizde yüzyıllardır muhafaza edilmektedir. Bu yazıda oyun olgusu, oyun-kültür ilişkisi incelenerek toplumsal, bireysel ve çocuk psikolojisi açısından değerlendirme yapılacaktır. Bu kısa değerlendirmeden sonra konuya halk bilimsel açıdan da yaklaşarak bölgesel çocuk oyunları derleme çalışmalarına katkıda bulunması amacıyla Bolvadin-Büyükkarabağ'da tespit ettiğimiz çocuk oyunları verilecektir.

Oyun olgusu kültürlerin aktarımında önemli bir unsurdur. Oyunun tanımı, nedeni, amacı ve insanın niçin oynama ihtiyacı duyduğu halk biliminin olduğu kadar halk bilimi ile yakından ilişkili olan başta toplum bilimi olmak üzere pek çok bilim dalının araştırma konusu olmuştur. *Homo Ludens* adlı çalışmasıyla oyunun kültürden önce olduğunu, çeşitli kültürlerden çıkma ya da bir rastlantı sonucu değil tersine çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etken olduğunu söyleyen Johan Huizinga konuya çok farklı bir bakış açısı getirmiştir (Huizinga,1994:10-11). Söz konusu eser, oyunlar üzerine müstakil bir araştırma olmayıp oyunun doğası ve anlamı üzerine çözümlemelerden ibarettir. Oyunu her şeyden önce emirlerden bağımsız, serbest ve özgür bir eylem olarak niteleyen Huizinga'ya göre biçim açısından oyunun tanımı; *kurmaca gibi, ola an hayatın dı indaymı çasına hissedilen bununla beraber oyuncuyu tamamen kavrayabilen özgür bir eylem olarak tanımlamak mümkündür ki her türlü maddi çıkar ve yarardan arınmı , özellikle sınırlandırılmı bir zaman ve mekanda tamamlanan, belirli kurallara uygun olarak düzen içinde cereyan eden ve insan ili kilerinde kendilerine bile isteye esrarla çevreleyerek ya da kılık de i tirerek alı ılmı dünya kar ısındaki tuhafliklarını vurgulayan gruplar do urmaktadır* (Huizinga, 1994:16).

Oyun kavramının önemli araştırmacılarından Roger Caillois ise bu tanımı hem fazlasıyla geniş hem de fazlasıyla dar bulmaktadır. Huizinga'nın tanımındaki esrar (giz-gizem), ve maddesel çıkardan arınmışlık kısımlarını eleştirir. Oyunun, istenildiği zaman, istenildiği sürece oynandığını da vurgulayarak özgür bir edim olduğunda

* Bu makale , “Araştırlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi”, Yıl 7, Sayı 14, s.139-144, Isparta-2005 'te yayımlanmıştır

* Trakya Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi

hemfikir olsa da bir çok oyunun kuralları yoktur diyerek doğaçlama gerektiren oyunları örnek verir (Caillois, 1994:35-39).

Söz konusu araştırmaların neticesinde oyunun kültüre bir geçiş, çocuk oyunlarının da çocukların yetişkinler dünyasına katılmalarını sağlayan bir yol olduğu saptanmıştır (And, 1979:43). Yine bazı çocuk oyunlarının eski ritüel, inanç ve büyü kalıntılarını¹ günümüz toplumlarında halen yaşatmaları sebebiyle bunlara en iyi kaynak teşkil etmeleri de önemli saptamalardan biridir (And, 1974:39 ; Boratav, 1994:247-248).

Oyun-kültür ilişkisini irdeleyen bu tarz çalışmaların yanı sıra bireysel psikoloji yönünden de çocuk oyunları önemli bir inceleme konusu olmuştur. Psikolojik açıdan çocuk oyunlarının işlevi, çocuğun ruhunun, hayal gücünün ve becerilerinin gelişimine katkıda bulunarak gelecekteki hayatı için hazırlık yapmasına olanak sağlamasıdır. Oyun oynayan bir çocukta, çevreyle ve oyun arkadaşları ile ilişkisinin nasıl olduğu ve onlara karşı takındığı tavır rahatlıkla gözlemlenebilir. Kısacası oyun, çocuğun yaşam karşısındaki tutumunu ele verir. Pedagojik yönden konuyu ele alanlar, oyun oynamaktan kaçan çocukların ruhsal gelişimlerinde her zaman bir aksaklık olduğunu ve çocuklardaki toplumsallık duygusunun kapsamını büyük bir kesinlikle belirlemeyi sağlayabilecek tek şeyin oyunlar olduğunu vurgulamaktadır (Adler, 1996:112-113).

Toplum bilim ve çocuk psikolojisi açısından incelendiğinde çocuk oyunlarının sadece bir eğlence, boş vakitleri değerlendirme etkinliği olmadığını görmekteyiz. Fakat geleneklerin oluşumu ve dönüşümünü konu edinen halk bilimi açısından oyun kavramını değerlendirdiğimizde sosyolojik unsurların ve çocuk psikolojisinin daha geri planda kaldığını söyleyebiliriz. Halk bilimi alanına giren oyun araştırmaları daha ziyade derleme, mukayese, oyunların çıkışı ile oynanmaları sürecinde gelenek ve

¹ Çocuk oyunlarının çoğunun eski ritüellerin devamı olmasına örnek olarak uçurtma, kamçı (topaç), kukla, çömçe gelin, körebe ve salıncak oyunları örnek gösterilebilir. Konya'da çocukların uçurtma uçurmasının hem günah olduğu hem de uçurtma uçurulduğu zaman yağmur yağmayacağı, ekinlerin kuruyacağı inancı vardır. Japonya ve Kore de ise uçurtmanın -Hindistan'daki salıncak gibi- gök ile yeryüzü arasındaki ilişkiyi kurmak için oynandığı tespit edilmiştir. Yine Konya'da çocukların kamçı ile döndürdükleri topaç (*fırça* ya da *kozak* oyunu da denir) oyununa iyi gözle bakılmaz çünkü *fırçayı* bulan Yezit, İmam Hüseyin'i öldürttüktan sonra kellesini ayağıyla vura vura döndürdüğü inancı vardır. Anadolu'da çok yaygın olan *kukla* oyunu da şamanizm kalıntısı olarak yağmur yağdırmak için kuklanın kullanılmasıyla bağlantılıdır. Yağmur yağdırma inancının geleneğe ve bir kukla oyununa dönüşmüş halini *çömçe gelin* oyununda da görmekteyiz. Yine Anadolu'da çok bilinen *körçepi* , *körebe* oyununun ise çok eskilerde başrahip olan kişinin keçi kılığına girmesi ve bir günah keçisi araması, birine dokununca da "yandın" diye bağırması, o kişinin gerçekten kurban olarak yakılması ritüelinin kalıntısı olabileceği söylenmektedir. Yine Anadolu'da davul-zurna eşliğinde bir ateş etrafında oynanan *tura* ve *sinsin* oyunlarının da şamanist gelenekten geldiği ve ateş etrafındaki şaman dansının günümüze uzantısı olduğu düşünülmektedir. 3-7 yaş grubundaki çocukların oynadığı atçılık oyununda da atı temsilen sopa

göreneklerin etkisi ve oyun çeşitlemelerinin tespiti için kümeleme çalışmalarından oluşur². Nitekim oyun konusunda ayrıntılı çalışmaları olan Pertev N. Boratav'a göre oyunun tanımı; *çocukların ve daha az ölçüde büyüklerin –günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri bu zamanlarında- her hangi bir üretim çabasını ya da ba ka çe itten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece e lenme yolu ile dinlenmelerini sa layan eylemlerdir* (Boratav, 1994:232).

Türk kültürü çocuk oyunları bakımından hemen her bölgemizde azımsanamayacak bir zenginlik arz etmektedir. Bu zenginlik oyunların temelinde yatan inanç, düşünce ve yaratıcılığın asırlardır devam etmekte olduğunu gösterir. Geleneksel yapılarını muhafaza eden ve hâlâ büyük bir canlılık ve yaratıcılıkla her yöremizde varlığını sürdüren çocuk oyunlarımızın tespit çalışmalarına katkıda bulunabilmek amacıyla Bolvadin-Büyükkarabağ'daki çocuk oyunlarını derlemeye çalıştık. Derleme sahamızda tespit ettiğimiz 12 çocuk oyununu, bulabildiğimiz kadarıyla diğer yörelerdeki benzer oyunlarla karşılaştırdık. Söz konusu sahada derlenen oyunlar şöyledir;

NALDIRNAÇ³

İki kişiyle oynanır. Erkek çocukları oynar. Üç adım uzağa üst üste iki taş dikilir. Ebe olan eline bir taş alır ve dikili taşlara fırlatır. Atılan taş, dikili taşlara isabet ederse iki taştan biri sıçrar. Atılan taşın darbesiyle uzaklaşan taş ve dikili taş arasındaki uzaklık adımlamayla hesaplanır. Hesaplama işi, naldırnaç, kıldırğıç, kırk üç, kırk dört, kırk beş, kırk altı, kırk yedi, kırk sekiz, kırk dokuz, elli diye sayılarak hesaplanır. Mesafe tam elli adım gelirse taşları diken, ebe olan oyuncuyu yedi adım sırtında taşır. Eğer bu uzaklık elli adım gelmezse ebe diğer oyuncuyu yedi adım sırtında taşır. Oyun istenildiği kadar tekrarlanır.

MERT⁴

kullanmaları Orta asya şamanlığındaki at yerine sopa kullanma ile bağlantılıdır. Bkz. (And, 1974: 43,49,125,314; And, 1994:54; Özhan, 1997:11; Şimşek,2003:78-87)

² Halk bilimsel açıdan oyunları kümelendirme çalışmaları için Bkz. (Boratav, 1994:236-237 ; Baran, 1974:340-346 ; Özhan, 1997:13-18))

³ Taş oyunlarının en yaygını taşla taşa nişan alıp vurmaktır. Oyunun çok fazla çeşitlemesi mevcuttur. Niğde-Aksaray'da aynı isimle ve aynı şekilde oynanır. Fakat tekerleme, naldırnaç, kındırkıç, on üç, ...diye başlayıp elliye kadar devam eder. (And, 1974:284-285) Yine aynı isimle Konya'da, "Naç" ismiyle fakat sırtında taşıma bölümü olmaksızın Çorum'da oynanmaktadır. (Caferoğlu, 1994:17,123) Edirne'de ise "Aldangıç" adıyla oynanmaktadır. (Kalay, 2002:1)

⁴ Anadolu'da hemen her ilde oynanan değnek oyunlarının yaygın bir çeşitlemesidir. Çorum'da "Çoş", Kırşehir'de "Horpiç" adıyla oynanır. (And, 1974:281)

Erkek çocukların oynadığı bir oyundur. Dört kişiyle oynanır. 10cm ebadında, zıt yönlü yontulmuş bir tahta düz bir zemine konur. Ebe olan oyuncu elindeki değnekle yerde duran tahtaya vurur. Tahta yerinden fırlayıp uzaklaşmışsa bir diğer oyuncu ebeyi tahtanın yanına kadar sırtında taşır. Oyun dönüşümlü olarak tekrarlanır.

TÜTSÜ (BONCUK OYUNU)

İki, üç erkek arasında oynanır. Yere küçük bir çukur eşilir. Çukurun iki tarafına çizgi çekilir. Bir buçuk metre uzaktan boncuklar yuvarlanır. Yuvarlanan bu boncuklar çizgilerin dışına çıkmadan çukura girerse, çukura giren boncuk sayısı kadar karşı taraf, oyuncuya boncuk verir.

MUT OYUNU⁵

Mut oyunu için öncelikle bir mut düzülür. 5cm büyüklüğünde yuvarlak bir ağaç parçasının bir yönü yontularak sivriltilir. Bir çubuğa ip bağlanarak kırbaç yapılır. Kırbacın ipi muta sarılır ve hızlıca çekilir. Mut yerde dönmeye başlar. Mutun durmaksızın dönmeye devam etmesi için sık sık kırbaçlanır. Oyun bu şekilde devam eder.

KÜRE KARMA

Üç ya da dört kişiyle oynanır. Oyuncular kız ya da erkek olabilir. Yere bir parça toprak yığılır. Ebe olan oyuncu, diğer oyuncular arkasını dönünce elindeki bir boncuğu toprak içine saklar ve toprağı ikiye böler. Oyunculardan biri; *ya undadır ya bunda, keçe külah ba ında,* diyerek bir tekerleme söyler ve toprak yığnını sayar. Tekerlemenin sonunda hangi toprak yığnını çıktıysa o yığn bozulur. Eğer içinden boncuk çıkmazsa yığnını bozan, ebeye “elin yansın” der. Oyun tekrarlanır, boncuğu bulan kişi oyunu aynı şekilde tekrar ettirir.

CINGALA

Oyuncular kız veya erkek olabilir. En az üç ya da dört kişiyle oynanır. Kiremit kırıkları yerden yukarı doğru daraltılarak kule gibi yığılır. Eski kumaş parçaları naylon

bir çoraba doldurularak top elde edilir. Oyunculardan biri kulenin başında ebe olur. Diğer oyuncular 4-5 metre uzaktan topla atışlar yaparak kaleyi devirmeye çalışır. Eğer kale devrilirse taşların başında duran ebe, topu alıp kendisine en yakın duran oyuncuya atar. Oyuncu vurulursa ebe olur, vuruş gerçekleşmezse ebe ebeliğine devam eder. Oyun tekrarlanır.

EKMEK⁶

Çobanlık yapan çocukların oynadığı bir oyundur. Ebe seçilen kişi değneğini ortaya koyar. Diğer oyuncular kararlaştırılan bir mesafeden kendi değnekleriyle atış yaparlar. Atılan değneklerin önce yere değip sonra ebenin değneğine isabet etmesi gerekmektedir. İsbet eden değneğin vuruş hızıyla ebenin değneği yerinden uzaklaşır. Ebenin değneği yerine vuruşu gerçekleştiren oyuncunun değneği konur ve değneğin sahibi ebe olur. Oyun istenildiği kadar tekrarlanır.

ÇELİK ÇOMAK⁷

Yere çukur eşilip üzerine küçük bir değnek konur. Büyük değnekle, küçük değneğin çukura gelen yerinden havaya fırlatılır ve yere düşmeden tekrar vurulup oyun alanından uzaklaştırılır. Ebe olan kişi uzaklaşan değneğin peşinden koşar. O sırada diğer oyuncular da kaçar. Ebenin değneği eline aldığı an diğer oyuncular oldukları yerde hareketsiz dururlar. Ebe, elindeki küçük değnekle ve tek atışla diğer oyunculardan birini vurmaya çalışır. Yoksa yine ebe olur. Vuruş gerçekleşirse vurulan oyuncu ebe olur.

AYLIK

Erkek çocuklar arasında oynanır. Beş ya da altı erkek oyun alanının değişik yerlerine yerleşirler. Bir kişi ebe olur ve daha önceden düzenlenen kaleye geçer. Oyunculardan her biri kaleye topla bir defa atış yapar. top kaleye girerse bir aylık olur. Kafa vuruşuyla kaleye giren top üç aylık yapar. Kaleye yapılan atışlar dokuz aylığa

⁵ “Fırça” veya “Kozak” oyunu diye Konya’da oynanır. (Caferoğlu, 1994:15)

⁶ Değnek oyunları arasında, değneği uzağa atmayı hedefleyen bir oyundur. İstanbul-Çatalca’da “Çatma”, Edirne-Keşan’da “Çitme” adıyla da oynanır. (And, 1974:277)

⁷ Değnek oyunlarının en çeşitli ve yaygınlarından birisi “Çelik-çomak” oyunudur. Bu oyunla ilgili çok fazla terim ve değişik bölgelerimizde çeşitlenmeleri mevcuttur. Bkz. (And, 1974:277-279)

tamamlanınca oyuncuların biri kaleciye top atar. Kaleci topu yakalarsa çocuk oğlan; yakalayamazsa kız olur. Kaleye yeni birinin geçmesiyle oyun tekrarlanır.

PARTAL

Partal oyunu kız - erkek karışık oynanabilir. Oyuncuların her biri bir bez parçası ya da şapkayı ortaya koyarlar. Ebe olan kişi elindeki bir boncuğu, yerdeki bütün şapka ya da bez parçalarının altına sokup çıkarır fakat oyunculara fark ettirmeden birinin altına saklar. Ebenin tayin ettiği bir kişi boncuğu arar, bulursa o kişi ebe olur. Bazen boncuğun kaybolduğu ve bulunamadığı da olur.

ALİLER⁸

Sadece kız çocukları arasında oynanır. Beş, altı kız çocuğu bir araya gelip el ele tutuşurlar. Bir kişi karşılıklarına geçer ve el ele tutuşmuş olan kızlara doğru yürüyerek:

“Aliler, Aliler, çingen Aliler”, der. Topluluk halindeki kızlar da ona doğru:

“Ne istersin, ne istersin bizim saraydan?”

“İçinizde, içinizde bir güzel varmış”

“O güzelin, o güzelin ismi neymiş”

“O güzelin, o güzelin ismiimiş”

“Allarız da pullarız da biz kızımızı vermeyiz”

“Al da sizin olsun, pul da sizin olsun biz kızımızı isteriz”

Karşılıklı söyleşi bu şekilde tamamlandıktan sonra topluluk içinde ismi söylenen kız, karşılıklarında tek başına duran kızın yanına geçer ve bu sefer ikisi kız isterler. Oyun bu şekilde devam eder.

KİMİN ELİ ÜSTTE?⁹

Üç, beş çocuk kız ya da erkek fark etmeksizin bir araya gelirler. İçlerinden biri ebe seçilir. Ebe olan oyuncu yere diz çöküp oturur ve başını aşağı eğer. Diğer oyuncular karşılıklı olarak ellerini ebenin sırtına üst üste koyarlar ve ebeye “En üstte kimin eli var?” diye sorarlar. Ebe bilirse kurtulur, bilemezse ceza verilir fakat cezayı ebenin kendisi seçer. Diğer oyuncular sorarlar; “İğne mi, iplik mi, davul mu, zurna

⁸ Aynı adla Karadeniz. Ereğli’de de oynanmaktadır. (Cengiz, 1998:19)

⁹ “El el üstünde kimin eli var?” adıyla Konya’da (Caferoğlu, 1994:19), “Kimin eli?” adıyla da Karadeniz Ereğli’de oynanmaktadır. (Cengiz, 1998:33)

mı?”. Ebe hangisini beğenirse onunla ilgili ceza alır. Örneğin davul gibi derse, oyuncular ebenin sırtına davul gibi vururlar.

Çocuk, oyun ve oyun araç-gereçleri icat ederken, akılda kalması kolay tekerlemeler söylerken farkında olmadan zekâsını yaratıcı hale getirir; bedensel ve dil becerilerinin gelişimine katkıda bulunur. Oyuna kurallar koyan çocuk, oyun arkadaşlarıyla dayanışmayı, topluca eğlenmeyi ve ödül-ceza sistemini öğrenir. Fakat günümüz teknolojisinin hazır biçimde sunduğu oyun ve oyuncaklar, özellikle televizyon ve bilgisayarla oynanan oyunlar çocukları geleneksel oyunlarımızdan uzaklaştırmakta ve âdetâ bireysel eğlenceye itmektedir. Teknolojik imkânlarla daha uzak olduğunu düşünürsek kırsal kesimde yaşayan çocuklar, oyun alanlarının fazlalığı avantajını da kullanarak şehirdeki çocuklara oranla oyunları hâlâ oynayabilmekte dolayısıyla yaşatmaktadırlar.

Kaynak Kişiler:

- Rukiye Kumru (14 yaşında, İlköğretim öğrencisi)
- İsmail Kumru (16 yaşında, lise öğrencisi)
- Güllü Anasız (11 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Ethem Anasız (13 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Döne Doğan (9 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Musa Doğan (11 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Filiz Demir (12 yaşında, ilköğretim öğrencisi))
- Havva Belhan (12 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Fatma Bozbay (13 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Süleyman Bakır (13 yaşında, ilköğretim öğrencisi)
- Halim Balaban (9 yaşında, ilköğretim öğrencisi)

KAYNAKLAR

- ADLER, Alfred; 1996, İnsanı Tanıma Sanatı, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Say Yay.
- AND, Metin; 1974, Oyun ve Büğü, İstanbul
- AND, Metin; 1979, *Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri ve Önemi*, “Ulusal Kültür”, Nisan, S.4, Ankara

AND, Metin; 1994, *Oyun nsana Özgürlük Veriyor*, “Sanat Dünyamız”, S.55, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

BARAN, Musa; 1974, *Folklorda Çocuk Oyunları*, I.Uluslararası Türk Folklor Semineri, Ankara, Kültür Bak. Yay.

BORATAV, Pertev Naili; 1978, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul

BORATAV, Pertev Naili; 1994, 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul

CAFEROĞLU, Ahmet; 1994, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, Ankara

CAİLLOİS, Roger; 1994, *Oyunun Tanımı*, Çev. Turhan Ilgaz, “Sanat Dünyamız”, Yıl:19, S.55, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

CENGİZ, Serpil; 1998, *Karadeniz Ereğli Çocuk Oyunlarından Derlemeler*, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Ankara

HUIZİNGA, Johan; 1994, *Homo Ludens, Kültür Olgusu Olarak Oyunun Do ası ve Anlamı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, “Sanat Dünyamız”, S.55, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

KALAY, Emin; 2002, *Edirne Halk Kültüründe Çocuk Oyunları*, Piskopos Praslavisky Üniversitesi Uluslararası Bulgaristan-Türk Folkloru Sempozyumu, 26-29 Ekim, Şumnu-Bulgaristan (Basılmamış Sempozyum Bildirisi)

ÖZHAN, Mevlüt; 1997, *Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara

ŞİMŞEK, Esmâ; 2003, *Anadolu’da Ya mur Duasına Ba lı Olarak Oynanan Bir Oyun: Çömçeli Gelin*, “Millî Folklor”, S.60, Ankara